

ETINIAI MORALINIAI OPERATYVINĖS VEIKLOS ASPEKTAI

Saulius Mulevičius
Dr. Darius Petrošius

Mykolo Romerio universiteto Viešojo administravimo fakulteto Operatyvinės veiklos katedra
Valakupių g. 5, 2016 Vilnius
Telefonas 274 06 15
Elektroninis paštas ovk@mruni.lt

Pateikta 2005 m. birželio 30 d.

Parengta spausdinti 2005 m. lapkričio 14 d.

Pagrindinės sąvokos: etika, moralė, operatyvinė veikla.

S a n t r a u k a

Straipsnyje apžvelgiama operatyvinės veiklos teorijoje mažai tirta tema, nors tokio tyrimo poreikis akivaizdus ne tik teorijai, bet ir praktinei operatyvinių subjektų veiklai, taip pat siekiant maksimaliai garantuoti žmogaus teisių apsaugą.

Nors pirmieji moksliniai tyrimai šioje srityje užfiksuoti praėjusio šimtmečio 7–8 dešimtmetyje, šiuo metu jie prarado savo reikšmę. Tam lemtingą įtaką turėjo visiškai pasikeitę socialiniai, ekonominiai santykiai, be to, atsirado esminių operatyvinės veiklos įgyvendinimo demokratinėje ir totalitarinėje valstybėje neatitikimų. Iki Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo atlikti moksliniai etinių moralinių operatyvinės veiklos aspektų tyrimai buvo paviršutiniški, nes pati operatyvinė veikla buvo neviešo pobūdžio, reglamentuota slaptais poįstatyminiais žinybiniais norminiais aktais, kurie dažnai prieštaravo pagrindinėms žmonių teisėms ir laisvėms.

Etikos ir moralės klausimai operatyvinėje veikloje ypač svarbūs, nes tai specifinė veiklos kovojant su nusikalstamumu rūšis. Įgyvendinant operatyvinės veiklos uždavinius taikomi neviešo pobūdžio informacijos rinkimo metodai, leidžiantys gauti informaciją prieš jos turėtojo valią (apgaulė), atliekamos slaptosios operacijos, operatyvinės kombinacijos. Ar tai pateisinama etikos ir moralės požiūriu? Be to, daugelis pripažįsta, kad tik išnaudojant operatyvinės veiklos galimybes galima gauti nusikaltimams atskleisti reikšmingų duomenų. Kur ta lemtinga riba operatyvinėje veikloje tarp moralaus ir amoralaus, tarp etiško ir neetiško, tarp gėrio ir blogio?

Straipsnio autoriai nepretenduoja nustatyti tą lemtingą ribą, kai kurie nagrinėjami klausimai diskusinio pobūdžio, tačiau atkreipiamas dėmesys į kai kurias egzistuojančias aktualias problemas.

Įvadas

Šiuolaikinėje demokratinėje visuomenėje, kai daug dėmesio skiriama žmogaus teisėms bei laisvėms, operatyvinė veikla, kaip socialiai naudinga veiklos rūšis, dažnai sulaukia nevienareikšmio visuomenės moralinio etinio vertinimo. Šis nevienareikšmis moralinis etinis vertinimas susijęs su operatyvinėje veikloje naudojamomis specialiomis priemonėmis bei metodais, taip pat su tam tikrais žmogaus teisių bei laisvių apribojimais, galimais atliekant tam tikrus operatyvinius veiksmus. Tokio operatyvinės veiklos vertinimo poreikį visuomenėje sukelia taip pat ir viešųjų, privačių bei tarnybinių ar profesinių interesų (poreikių) konfliktas. O demokratinėje visuomenėje privalu „surasti pusiausvyrą tarp šių interesų“ [1, p. 117].

„Moralė ir etika – du gyvenimą valdančios svarbos žodžiai“ [2, p. 7]. Kad šiame straipsnyje sąvokos būtų vartojamos tiksliai, būtina trumpa ir glausta terminų „moralė“ ir „etika“ turinio apžvalga. Iš

pirmo žvilgsnio tai panašūs terminai ir kai kuriais atvejais vartojami kaip sinonimai. Tarptautinių žodžių žodynas moralę apibūdina taip: „moralė [pranc. *morale* < lot. *moralis* – dorovinis], dorovė, žmonių elgesį reguliuojančios normos ir principai“ [3, p. 495]. Kitais žodžiais tariant, „moralė yra konkrečioje lokaliajoje kultūroje visuotinai tradiciškai priimtose esmiškos elgesio normos, kurios teisiškai nekodifikuotos“ [2, p. 8]. Tarptautinių žodžių žodynas pateikia ir termino „etika“ reikšmę: „etika [lot. *ethica* < gr. *ethos* – paprotys, įprotis, būdas]: 1. mokslas, tiriantis dorovę (moralę); 2. žmonių elgesio normų visuma“ [3, p. 219]. Žinoma, kad etikos atsiradimui ir raidai daugiausia įtakos turėjo įvairių laikmečių filosofai, todėl ji laikoma filosofijos disciplina. Kadangi „filosofija yra pažinimo ir išminties siekimas“ [4, p. 1574], tai „etika yra pažinimo ir brandžiu protu pamatuota moralė“ [2, p. 7] (jei pažinimą aiškinsime kaip žmogaus įgytų svarbių žinių visumą, o išmintį – kaip brandų protą). Etika dar vadinama „praktine filosofija“ (Aristotelis, Kantas). „Taigi etika – tai praktinės filosofijos disciplina, kuri nagrinėja žmogaus praktinę veiklą ir kuriai elgesys – tai pati savaime vertinga veikla“ [5, p. 8]. Įžvelgiant etikos ir moralės santykį matyti, kad etikos sritis daug didesnė. Ne tik pažinimo ir protu etika skiriasi nuo moralės, jų ir tikslai bei leksika kitokie. „Moralės tikslas – doras, pareigingas ir įstatymams besąlygiškai klusnus pilietis. Etikos tikslas – stipri ir laisva asmenybė, kaip aukštesnysis žmogus (angl. *quality man*)“ [2, p. 8].

Pirmieji bandymai be operatyvinėje veikloje besiklostančių teisiųjų santykių tirti etinius moralinius santykius buvo užfiksuoti 1967 m. Apie tai rašė rusų mokslininkai D. V. Grebelskis, H. A. Stručkovas, A. G. Lekaris, A. I. Aleksejevas, G. K. Sinilovas. Lietuvoje dalykinės (tarnybinės) statutinių pareigūnų, taip pat ir operatyvinės veiklos pareigūnų, etikos klausimais mokslinių straipsnių yra skelbę A. Laurinavičius, R. Tidikis, J. Palidauskaitė, N. Vasiljevienė.

Etiniai moraliniai operatyvinės veiklos aspektai

Šiandieninių socialinių, ekonominių gyvenimo permainų Lietuvoje akivaizdoje atsiranda poreikis perkainuoti iki šiol egzistavusias dorovines vertybes. Tai neišvengiamai susiję su visomis sritimis, taip pat ir operatyvine veikla.

Grįžtant prie nevienareikšmio operatyvinės veiklos etinio moralinio vertinimo reikia įvardyti arba nustatyti tokio vertinimo priežastis. Pagrindinės tokio vertinimo priežastys:

- 1) operatyvinė veikla susijusi su žmogaus teisių bei laisvių apribojimu;
- 2) operatyvinė veikla yra vieša bei slapta žvalgybinio pobūdžio veikla;
- 3) operatyvinėje veikloje taikomi specifiniai kovos su nusikalstamumu metodai bei priemonės;
- 4) operatyvinėje veikloje naudojamos prievartos priemonės (visos priemonės, kurias naudojant pažeidžiama asmens teisė į privatų gyvenimą, nors tai ir daroma teisėtai).

Vienas iš pagrindinių klausimų, galinčių kilti diskutuojant apie operatyvinės veiklos etinius moralinius aspektus, yra: ar ši socialinės veiklos rūšis apskritai gali būti morali? Kadangi operatyvinė veikla yra operatyvinės veiklos subjektų vieša bei slapta žvalgybinio pobūdžio veikla, šis klausimas labai svarbus. Dėl operatyvinės veiklos viešosios, matomosios pusės didelių nesusipratimų neturėtų kilti, bet ar gali slapta operatyvinės veiklos subjektų veikla būti pateisinama etikos ir moralės prasme?

Legendą patvirtinančių priemonių naudojimas operatyvinėje veikloje, užšifruoti operatyviniai veiksmai (t.y. metodų bei priemonių panaudojimas, pvz., techninių priemonių panaudojimas specialia tvarka kontroliuojant asmenų pokalbius arba slapta stebint asmenų veiksmus patalpose) savaime skatina diskutuoti apie žmogaus konstitucinių teisių pažeidimo galimybes atliekant šiuos veiksmus. Be to, nusikaltėlių artimų ryšių (su draugais, giminėmis) panaudojimas, asmenų, prisidėjusių prie nusikalstamos veiklos padarymo, pasitelkimas, asmenų įtraukimas į slaptą bendradarbiavimą (įtraukimo į slaptą bendradarbiavimą motyvai retai būna ideologiniai, dažniausiai sutinkama slapta bendradarbiauti kompromituojančių ar egoistinių motyvų pagrindu), įvairūs agentūrinio darbo aspektai (pvz., vadovavimas slaptiems bendradarbiams, slaptųjų bendradarbių įtraukimas ir pašalinimas iš operatyvinio tyrimo taikant agentūrinį metodą, pasitikėjimo santykių nustatymas su tiriamaisiais asmenimis ir t.t.) – visa tai neišvengiamai verčia vertinti operatyvinę veiklą etikos požiūriu. „Moralės požiūriu skirtumai tarp melo ir slaptumo yra tie, kad, jei melas iš pirmo žvilgsnio gali būti peiktinas, slaptumas gali toks ir nebūti“ [6, p. 21]. Išvardytos priežastys taip pat verčia mąstyti apie moralinį konkrečių operatyvinės veiklos uždavinių, kylančių operatyvinės veiklos metu, sprendimo būdų leistinumą ar neleistinumą.

Būtent išvardyti ir kiti operatyvinės veiklos ypatumai lemia poreikį šią specifinę veiklą tiksliai sureguliuoti teisės normomis tam, kad nebūtų peržengta riba to, kas leidžiam ir to, kas neleidžiama, kad siekiant gėrio ir tiesos nebūtų sukuriamas blogis. „Tačiau vien teisinės reglamentacijos neužtenka“ [7, p. 317]. Todėl savitas šių specifinių santykių reguliavimo instrumentas yra moralė, kuri nubrėžia (nu-

stato) ribas to, kas galima, ir to, kas leidžiama vykdant operatyvinę veiklą, ir taip ateina į pagalbą teisei, tiksliau operatyvinės veiklos įstatymui, kuris bendrais bruožais, bet tiesiogiai reglamentuoja operatyvinę veiklą. Juk ir „dorovė, ir teisė siekia vieno, to paties tikslo: laiduoti visuomenės buvimą ir padėti visuomenei augti, remiantis teisingumo dėsniais“ [8, p. 21]. Taigi operatyvinės veiklos reguliavimas moralės normomis tampa teisinio šios veiklos reguliavimo pagrindu. Kitais žodžiais tariant, teisės normos, reglamentuojančios operatyvinę veiklą, neturi peržengti moralės normų ribų. Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatyme galima atrasti teiginių, kurių visuma yra pagrindas vertinti šios veiklos moralinį turinį:

1. Operatyvinės veiklos įstatymo 4 straipsnyje numatyti principai, kuriais grindžiama ši veikla: „teisėtumo, žmogaus ir piliečių teisių bei laisvių užtikrinimo, viešojo intereso apsaugos, konspiracijos, konfidencialumo, viešų ir slaptų priemonių ir metodų derinimo“ [9]. Šie operatyvinės veiklos principai turi būti suprantami kaip operatyvinės veiklos praktikoje patvirtintos ir operatyvinės veiklos įstatyme įtvirtintos vadovaujančios idėjos, pamatinės nuostatos, išreiškiančios šios specifinės kovos su nusikalstamumu formos esmę, tikslus, uždavinius bei ypatumus. Operatyvinėje veikloje vadovaujama ir kitais principais, kurie įstatyme nėra įtvirtinti, bet aprašomi mokslinėje literatūroje ir yra ne mažiau svarbūs – tai humanizmo, moksliskumo, nepartiškumo, žmonių lygybės prieš įstatymus, moralės, savanoriškumo principai ir t. t. Čia daugiau reikėtų atkreipti dėmesį į bendruosius operatyvinės veiklos principus, jų reikšmę bei įtaką operatyvinės veiklos moraliniam turiniui.

2. Operatyvinės veiklos įstatymo 3 straipsnio 2 dalyje apibrėžti operatyvinės veiklos objektai – „rengiamos, daromos ar padarytos nusikalstamos veikos, jas rengiantys, darantys ar padarę asmenys, šių asmenų aktyvūs veiksmai neutralizuojant operatyvinę veiklą arba įterpiant nusikalstamų struktūrų narius į teisėsaugos, krašto apsaugos ar kitas valstybės valdžios ir valdymo institucijas, kitų valstybių specialiųjų tarnybų veikla bei kiti su valstybės saugumu susiję asmenys ir įvykiai“ [9]. Tai nereiškia, kad visuomenės individai totaliai stebimi, sekami ar pasiklausomi, netgi priešingai – operatyvinės veiklos metodų bei priemonių panaudojimo atvejais operatyvinės veiklos objektų atžvilgiu turėtų būti vertinami kaip „būtinasis reikalingumas“ [10, p. 76]. Iš to išeina, kad operatyvinė veikla atliekama tik šių objektų atžvilgiu, kitais asmeniniais ar grupiniais interesais operatyvinė veikla negali būti atliekama.

3. Operatyvinės veiklos įstatymo 6 straipsnis skirtas Žmogaus ir piliečių teisių bei laisvių apsaugai vykdant operatyvinę veiklą. Šiame straipsnyje numatyta saugiklių sistema siekiant užtikrinti žmogaus teises bei laisves, o jas pažeidus – įpareigojimai operatyvinės veiklos subjektams atkurti pažeistas teises ir atlyginti žalą.

Kad operatyvinė veikla yra teisėta veikla, tikriausiai niekam nekyla abejonių, bet tai dar nereiškia, kad ši veikla yra morališkai leistina, nes ir pats operatyvinės veiklos įstatymas visuomenės sąmonėje gali būti vertinamas kaip amoralus (taip dažnai ir atsitinka: pvz., įvairūs Operatyvinės veiklos įstatymo komentarai prezidentinio skandalo metu). Pažymėtina taip pat, kad Operatyvinės veiklos įstatymas nustato operatyvinės veiklos turinį, tikslus, principus, uždavinius, formas ir t. t., bet įstatymas nereglamentuoja konkrečių operatyvinių veiksmų atlikimo taktikos, operatyvinės taktinės situacijos vertinimo bei operatyvinių taktinių sprendimų priėmimo taktikos. Todėl šiais atvejais pagrindiniu kriterijumi teisingai veikti dažniausiai tampa etinės moralinės normos.

Operatyvinė veikla pati savaime nėra savitiksli veikla, todėl jos metodų bei priemonių panaudojimo poreikį visada lemia objektyvi kovos su nusikalstamumu būtinybė. Antivisuomeninis nusikalstamos veiklos pobūdis, nusikaltėlių siekis nusišalinti nusikalstamus ketinimus bei padarytus nusikaltimus, jų slėpimas, siekis išvengti atsakomybės pamina bet kokias elementaraus žmogiško sugyvenimo normas. Ginant visuomenės interesus operatyvine veikla galima efektyviai aptikti ir likviduoti ankstyvų stadijų kriminalinius procesus, kontroliuoti tiriamųjų asmenų elgesį užkertant kelią jų tolesnei nusikalstamai veiklai, taip pat gauti įvairiapusę informaciją, reikalingą nusikaltimams atskleisti. Dažnai operatyvinės veiklos kovojant su nusikalstamumu galimybės yra vienintelis būdas siekti teigiamo rezultato. Operatyvinė veikla ne tik atitinka moralės normų reikalavimus, bet ir padeda šias normas įgyvendinti praktikoje, nes būtent nusikalstamumas laikytinas pačia ryškiausia amoralumo forma. Jei nusikaltimas liko neatskleistas, nusikaltėlis neišaiškintas, vadinasi, teisės norma liko nepritaikyta, neįgyvendinta (teisė bejėgė). Tai taip pat reiškia, kad moralės normos, pažeistos nusikaltimu, negali būti įgyvendintos, kol nėra atkurtas teisingumas ir kol nusikaltimą padaręs asmuo nepatrauktas atsakomybėn. Žinant, kad didžioji dalis sunkių nusikaltimų atskleidžiama operatyvinės veiklos metodais bei priemonėmis, galima teigti, kad operatyvinė veikla yra viena iš veiksmingiausių priemonių užtikrinant visuomenėje moralės normų įgyvendinimą bei jų laikymąsi.

Tačiau negalima nepaminėti, kad siekiant kilnių kovos su nusikalstamumu tikslų operatyvinėje veikloje taikomi metodai bei priemonės, kurių vertinimas gali turėti neigiamą atspalvį. Operatyvinės

veiklos proceso metu naudojamos konspiracijos, dezinformavimo priemonės, nustatomi slaptos bendradarbiavimo santykiai, kišamasi į asmenų privatų gyvenimą, slaptai patenkama į gyvenamąsias ir negyvenamąsias patalpas, naudojamos techninės priemonės specialiaja tvarka ir t. t. Visa tai negali nesukelti abejonių dėl šių priemonių panaudojimo operatyvinėje veikloje pateisinamumo. Minėtų priemonių neigiamam vertinimui visuomenėje didelę įtaką gali turėti susidarę stereotipai. Pavyzdžiui, pats savaime faktas, kad informacija gauta panaudojus neviešo pobūdžio operatyvinius veiksmus ir prieš informacijos turėtojo valią, kažin ar gali būti vertinamas teigiamai. Bet koks vertinimas dažniausiai yra susijęs su konkrečiu o ne su abstrakčiu reiškiniu. Todėl tas pats reiškinys skirtingomis sąlygomis gali turėti skirtingą etinį moralinį vertinimą. Dėl to informacijos paiešką vienu atveju galima vadinti žvalgyba, o kitu atveju – špionažu, pranešimą apie ruošiamą ar padarytą nusikaltimą – pagalba teisėsaugos įstaigoms arba įskundimu, slaptą bendradarbiavimą – tarnyste teisingumui arba išdavyste ir t. t.

Operatyvinę veiklą reikėtų priskirti toms rūšims socialinių veiklų, kurias įgyvendinant konkretus žmogaus elgesys, jo taikomi metodai ir priemonės nėra moralės požiūriu idealios, tačiau būtinos siekiant kilnaus tikslo. Tai reiškia, kad iš visų galimų elgesio variantų, taip pat operatyvinių veiksmų, atliekamų tokiomis sąlygomis, jie yra labiausiai priimtini, todėl ir leistini, nes jų atsisakymas sukeltų didesnes neigiamas pasekmes. Etikoje tai vadinama „mažesnio blogio“ pasirinkimu, o teisėje – būtinuoju reikalingumu. Čia konfliktiškai susikerta dvi moralės normos. Viena vertus, tai būtinybė operatyvine veikla užtikrinti asmens saugumą, apsaugoti visuomenę ir valstybę nuo nusikalstamų kėsinių, kita vertus, būtinybė garantuoti asmens privataus gyvenimo neliečiamumą, jo teises bei laisves. Tokia padėtis gimdo kompromisinę normą, leidžiančią asmens privataus gyvenimo pažeidimą griežtai įstatymo numatytais atvejais ir laikantis tam tikrų taisyklių. Šiais klausimais savo nuomonę yra išsakęs Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas: „asmuo, darydamas nusikalstamas ir kitas priešingas teisei veikas, neturi ir negali tikėtis privatumo. Žmogaus privataus gyvenimo apsaugos ribos baigiasi tada, kai jis savo veiksmais nusikalstamai ar kitaip neteisėtai pažeidžia teisės saugomus interesus, daro žalą atskiriems asmenims, visuomenei ir valstybei“ [11]. Galima teigti, kad būdai ir priemonės operatyvinės veiklos uždaviniams spręsti ne visada „patogūs“ visuomenės nariams, tačiau jie būtini teisei tvarkai palaikyti.

Etikos požiūriu operatyvinė veikla – tai kilnių tikslų, tam tikro moralinio kompromiso paieška. Pagrindinė ją ribojanti sąlyga – kad pasirinkti veikimo būdai, metodai bei priemonės atitiktų tikslą. Pasirenkant veikimo metodus, būdus bei priemones operatyvinės veiklos uždaviniams išspręsti reikėtų laikytis tam tikrų nuostatų:

1. „Veikimo metodų bei priemonių būtinumas tikslui pasiekti“ [12, p. 219], t. y. nėra geresnių galimybių tikslui pasiekti (pvz., jei galima reikiamą informaciją gauti nenaudojant užšifruotų operatyvinės veiklos metodų (vieša operatyvinė apžiūra), tai būtų amoralu organizuoti aktyvias puolamojo pobūdžio užšifruotas priemones tokiai informacijai gauti (slapta operatyvinė apžiūra). Tokia padėtis būtų nepateisinama etikos požiūriu, reikalautų panaudoti nepagrįstus materialinius bei fizinius išteklius.
2. „Veikimo metodų bei priemonių adekvatumas siekiant tikslo“ [12, p. 220]. Pasirinktas veikimas turi būti tinkamas ir efektyvus tikslui pasiekti. Jei pasirinktas veikimas nepakankamas tikslui pasiekti, tai jo tolesnis taikymas lemia neracionalų laiko, pajėgų bei priemonių panaudojimą. Priešingai, jei pasirinkto veikimo galimybės daug kartų didesnės nei sprendžiamų uždavinių sudėtingumas, tai tokio veikimo taikymas tampa morališkai nepateisinamas (paprastai kuo didesnės taikomų operatyvinės veiklos veiksmų galimybės, tuo didesnė tikimybė šiais veiksmais įsibrauti į privačią asmens gyvenimo sritį). Čia labai svarbu įvertinti bei tiksliai nustatyti nusikaltėlio ir nusikaltimo pavojingumo visuomenei lygį. Neadekvatūs veiksmai gali sukelti vidinį operatyvinės veiklos pareigūnų nepasitenkinimą darbu, sustiprinti neteisybės jausmą arba išprovokuoti moralės požiūriu iškreiptus veiksmus.
3. „Pasirinkti veikimo metodai bei priemonės negali prarasti dorovinės prasmės“ [12, p. 220], t. y. jei operatyvinės veiklos pareigūnas pasirinktais operatyviais veiksmais gali padaryti didesnę materialinę ar moralinę žalą nei tiriamasis ar kontroliuojamasis asmuo, tokių veiksmų reikėtų atsisakyti.

Be minėtų nuostatų laikymosi svarbu ir tai, kad didelę reikšmę vertinant (teigiamai ar neigiamai) priimamus sprendimus operatyvinėje veikloje turi sprendimo subjekto galimybė numatyti reikšmingiausias šio sprendimo pasekmes. Didžiausios klaidos padaromos, kai apsiribojama tik tiesioginių sprendimo pasekmių nustatymu. Gali būti, kad netiesioginės pasekmės arba šių pasekmių visuma atskirais atvejais turės didesnę reikšmę nei tiesioginės. Akivaizdu, kad netiesioginės pasekmės taip pat turės įtakos sprendimo subjekto veiksmų taktikai. Todėl siekiant priimti teisingą sprendimą dėl vienu

ar kitų operatyvinių veiksmų „moralinio leistinumą konkrečioje situacijoje“ [13, p. 35] privalo įvertinti šių veiksmų teigiamų ir neigiamų pasekmių visumos įtaką tiriamųjų asmenų elgesiui, likimui, taip pat jų sąmonei, nuomonės formavimuisi ir t. t.

Atliekamų operatyvinių veiksmų moralinio leistinumą nustatymą kiekvienu konkrečiu atveju atlieka operatyvinis darbuotojas, vadovaudamasis savo vidine moraline bei teisine sąmone. Tai reiškia, kad operatyvinio darbuotojo veikla susijusi su nuolatine kompromiso paieška. Šiose kompromiso paieškose operatyviniams darbuotojams dažnai tenka atsidurti ties gėrio ir blogio riba. Čia išskyla operatyvinės veiklos pareigūnų moralės deformacijos grėsmė. Tai ypač aktualu kalbant apie slapto bendradarbiavimo atvejus. Ne paslaptis, kad slapta bendradarbiaujantys asmenys dažnai yra asocialūs, turintys elgesio nukrypimų, nusikalstamą praeitį, priklausantys nusikalstamam pasauliui arba susiję su juo. Šiais atvejais operatyvinės veiklos pareigūnui tenka ieškoti kompromiso tarp vyraujančio jo sąmonėje nepakantumo nusikalstamumui ir galimybės pasinaudoti slapto bendradarbio (gauti informaciją iš nusikalstamos aplinkos), priklausančio nusikalstamam pasauliui, pagalba. „Rimtos etinės analizės verta pati konfidencialios informacijos idėja ir pareigūno – operatyvinio darbuotojo santykis su konkrečiais slaptaisiais bendradarbiais, nes tarp jų susiklosto dviprasmiški santykiai“ [5, p. 138]. Operatyvinės veiklos pareigūnų moralės deformacijai gali turėti įtakos tokie veiksniai kaip supratimas, kad nusikalstamumas niekada nebus įveiktas, žemas profesijos prestižas visuomenėje, mažas materialinis atlygis ir pan. Praktinį operatyvinės veiklos pareigūno moralės deformacijos pavyzdį galima iliustruoti tokia užsienio valstybės patirtimi: slaptas operatyvinės veiklos darbuotojas (pareigūnas – žvalgas) buvo infiltruotas į nusikaltėlių, užsiimančių prekyba narkotikais, nusikalstamą grupę. Kol vyko tos nusikalstamos grupuotės operatyvinis tyrimas, šis slaptas darbuotojas pakilo nusikalstamos grupės hierarchinėje struktūroje iki lyderio patikėtinio. Vėliau pradėjus įgyvendinti šį operatyvinį tyrimą buvo labai sunku „ištraukti“ minėtą slaptą darbuotoją, nes jis jau disponavo dideliais pinigais, gautais iš nusikalstamo verslo, jo moralinės nuostatos sutapo su kriminalinio pasaulio morale ir t. t. (paprastai užsienio valstybėse slaptieji darbuotojai po ilgalaikių operatyvinių tyrimų, kuriuos atliekant jie pasitelkiami, vėliau privalo dalyvauti socialinėse reabilitacijos programose, kad galėtų grįžti į normalų gyvenimą). Taip pareigūnas apsaugomas arba „pagydomas“ nuo moralinės deformacijos. Ne paslaptis, kad Lietuvoje, taip pat ir užsienio valstybių kriminalinės žvalgybos praktikoje pasitaiko tokių atvejų, kai užverbuotas slaptasis bendradarbis „perverbuoja“ jį užverbusį operatyvinį darbuotoją. Tai vėl akivaizdus moralės deformacijos pavyzdys. Čia galima pasiremti žymiu rusų mąstytoju I. A. Iljinu, kuris nemažai dėmesio skyrė „pasipriešinimo blogiui jėga“ klausimams. Pasak jo, „tik patys geriausi ir stipriausi (moraliskai) žmonės yra tinkami dirbti tokį darbą neužsikrėsdami juo (blogiu). Jie turi tvirtai žinoti, kur, kada ir kodėl jų veiksmai prasilenkia su teisingumo ir moralumo reikalavimais, tačiau tik tiek, kiek to reikalauja kova su blogiu“ [14, p. 125–126]. Iš to darytina išvada, kad operatyvinės veiklos subjektų pareigūnai „turi turėti imunitetą blogiui“ [15, p. 5], jų moralinės kovos su nusikalstamumu nuostatos turėtų būti labai tvirtos.

Be jau aptartų problemų, reikia skirti dėmesio operatyvinės veiklos proceso metu naudojamiems dezinformavimo, aktyviosios konspiracijos priemonėms ir jų moralinio turinio nustatymui, t. y. aptarti apgaulės problemą operatyvinėje veikloje ir jos leistinumą kovojant su nusikalstamumu. Vienas žymiausių rusų kriminalistų prof. R. S. Bielkinas teigė, kad „laikas atvirai pripažinti, jog valstybė pripažįsta apgaulę teisėsaugos srityje: ji įteisino operatyvinę veiklą, dažniausiai pagrįstą dezinformacija ir apgaule, kaip priemonės nusikaltimams išaiškinti ir atskleisti. Tiriamojo asmens apgaulė nelaikytina amoralia, nes be apgaulės neįmanoma įsiskverbti į nusikalstamą grupuotę, sulaikyti asmenis su įkalčiais“ [16, p. 104], siekti įgyvendinti kitus kovos su nusikalstamumu uždavinius. Matyti, kad minėtas autorius į apgaulės problemą operatyvinėje veikloje žvelgė daug plačiau. Pačią operatyvinę veiklą jis laikė viena iš apgaulės formų ir jei ji naudojama kovoje su nusikalstamumu, tai ji yra morali ir pateisinama. Kita problemos dalis yra tokios operatyvinės veiklos galimybėmis gautos informacijos panaudojimas atskleidžiant nusikaltimus ir su tuo susiję klausimai [17, p. 90–96].

Taigi negalima besąlygiškai tvirtinti, kad operatyvinės veiklos subjektų pareigūnų veiklos principai ir normos visiškai sutampa su moralės normų supratimu. Taip būtų supaprastinta labai sudėtinga problema. Reikėtų laikytis nuomonės, kad „tikslas nulemia (bet ne pateisina) priemonės“ [5, p. 138]. Todėl operatyvinėje veikloje reikia siekti, kad tikslas būtų adekvatus tiriamojo asmens daromam blogiui, jo elgesio, veiksmų pavojingumui.

Dar reikia pažymėti, kad įgyvendinant operatyvinę veiklą be teisinių santykių egzistuoja ir moraliniai santykiai, kuriuos sąlygiškai galima suskirstyti į dvi grupes: tai moraliniai bendradarbiavimo ir konfrontacijos santykiai. Bendradarbiavimo santykiai susiklosto tarp operatyvinės veiklos subjektų, tarp pačių operatyvinių darbuotojų, taip pat tarp minėtų bendradarbiavimo subjektų ir asmenų, padedančių įgyvendinti operatyvinę veiklą. Suprantama, kad dalykinis bendradarbiavimas turi būti toks,

koks yra nustatytas teisės aktu, tačiau šių santykių moralinius ypatumus lemia aukštesnis slaptumo lygis.

Kita santykių, besiklostančių įgyvendinant operatyvinę veiklą, grupė yra konfrontacijos santykiai. Jie užsimezga tarp operatyvinės veiklos subjektų, įgyvendinančių operatyvinę veiklą, ir operatyvinės veiklos objektų. Tokių santykių egzistavimas lemia:

1. moralinį teisinį leistinumą ir praktinį specifinių operatyvinės veiklos metodų bei priemonių panaudojimo neišvengiamumą;
2. konfliktinį operatyvinės veiklos pobūdį;
3. Didesnius reikalavimus operatyvinės veiklos pareigūnų asmeninėms savybėms bei jų profesinės atsakomybės laipsniui.

Kaip ir kiekviena kova, kova su nusikalstamumu taikant operatyvinės veiklos metodus bei priemones yra bekompromisė. Tačiau operatyvinės veiklos principai reikalauja besąlygiškai laikytis ir gerbti tiriamųjų bei kitų asmenų, tapusių operatyvinės veiklos objektais, teises bei laisves. Valstybė, įteisindama operatyvinę veiklą, privalo laikytis civilizuotų kovos su nusikalstamumu formų. Priešingu atveju ji niekuo nesiskirs nuo tų, su kuriais ji kovoja. Todėl nustatymas ne tik teisinių, bet ir moralinių operatyvinės veiklos ribų yra labai reikšmingas žingsnis teisinės, o vėliau ir socialinės valstybės link.

Išvados

Apibendrinant reikia pabrėžti, kad moralinis operatyvinės veiklos pateisinimas kyla iš to, kad ji atskleidžia bendrąsias moralės normas, taikomas ypatingomis nusikalstamumo kontrolės sąlygomis – kai tam tikros priemonės, naudojamos be stebimo, tiriamo, kontroliuojamo asmens žinios. Būtina suprasti, kad nėra ir negali būti nė vienos pripažintos moralės normos, kurios galėtų nepaisyti operatyvinės veiklos subjektų pareigūnai, kaip nėra ir specialių išimtinių operatyvinės veiklos pareigūnų dorovės normų.

Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas nereglamentuoja konkrečių operatyvinių veiksmų atlikimo taktikos, operatyvinės taktinės situacijos vertinimo, taip pat operatyvinių taktinių sprendimų priėmimo taktikos, t. y. operatyvinę veiklą reglamentuoja tik bendrais bruožais, todėl pagrindiniu kriterijumi teisingai veikti tampa etinės moralinės normos.

Moralės normų poveikis operatyvinei veiklai gali pasireikšti taip: **pirma**, moralė saugo, formuoja visuomeninę nuomonę smerkiant nusikalstamus veiksmus, kuria nepakantumo aplinką antvisuomeniniam elgesiui. Taigi sudaro sąlygas pažaboti nusikalstamumą pačios visuomenės jėgomis, tampa pateisinamas slaptųjų bendradarbių ir kitų asmenų, padedančių spręsti operatyvinės veiklos uždavinius, panaudojimas operatyvinėje veikloje; **antra**, moralė, būdama socialinis reiškinys, atlieka auklėjamąją funkciją. Per operatyvinę veiklą bendrieji moralės imperatyvai turi auklėjamąjį poveikį visiems asmenims, priklausantiems operatyvinės veiklos sričiai.

Reikia suprasti, kad etikos požiūriu operatyvinė veikla – tai nuolatinė tam tikro moralinio kompromiso paieška siekiant kilnių kovos su nusikalstamumu tikslų.

LITERATŪRA

1. **Laurinavičius A.** Žmogaus teisės ir policijos veikla: mokymo metodinis leidinys. – Vilnius: LTU, 2002.
2. **Beržinskas G.** Moralinis ir etinis asmenybės ugdymas: vadovėlis. – Vilnius: VU, 2004.
3. **Tarptautinių žodžių žodynas** / Bendorienė A. ir kt. Antra pataisyta laida. – Vilnius: Alma Littera, 2003.
4. **Webster's New World Dictionary.** Third college edition. – New York: Simon a. Schuster, 1988.
5. **Laurinavičius A.** Administravimo pareigūnų etika. – Kaunas, 2001.
6. **Valstybės** tarnautojų etika: straipsnių rinkinys / Sudarė G. Guly'as / Iš angl. kalbos vertė Z. Bareikytė – Vilnius: Margi raštai, 2002.
7. **Laurinavičius A.** Tarnybinė teisė: statutinės valstybės tarnybos teisinis reguliavimas: monografija. – Vilnius: LTU, 2003.
8. **Kairevičius J.** Teisinių profesinės etikos klausimai. Pranešimas skaitytas Lietuvos teisinių konferencijoje „Teisė ir moralė“. – Kaunas, 1996 m. sausio 27 d.
9. **Lietuvos Respublikos** operatyvinės veiklos įstatymas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 65–2633.
10. **Оперативно** – розыскная деятельность: учебник / Под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, А. Ю. Шумилова. – Москва: ИНФРА – Москва, 2001.

11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198-1 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Valstybės žinios. 2000. Nr. 39.
12. Профессиональная этика сотрудников правоохранительных органов: учебное пособие / Под ред. Г. В. Дубова, А. В. Опалева. – Москва: Щит, 2000.
13. Ernst – Heinrich Ahlf Ethik im Polizeimanagement. – Bundeskriminalamt Wiesbaden, 1997.
14. Ильин И. А. Путь к очевидности. – Москва, 1993.
15. Tidikis R. Policininko etikos bruožai. – Vilnius: LPA, 1994.
16. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – Москва: НОРМА, 2001.
17. Katuoka S. Policija ir žmogaus teisės. – Vilnius: Europos Tarybos informacijos ir dokumentacijos centras, 1998.

Ethical Moral Aspects of Operational Activities

*Saulius Mulevičius
Dr. Darius Petrošius
Mykolas Romeris University*

Keywords: ethics, morality, operational activities.

SUMMARY

There in the article it is reviewed the theme which is not investigated in the operational activities theory, though, the need of such a research is obvious not only in the theory but in the practical operational subjects activities also, trying to guarantee human rights protection at most.

Though, the first scientific researches in this field were fixed in the last hundred-year-old 7-8th decade, now they have lost their meaning. The fatal influence had totally changed social, economical relations and essential inadequacies in operational activities realization in democratic and total state. The scientific ethnic moral operational activities aspects research which were investigated as far as Lithuanian independence restoration, were superficial, because operational activities were secret, regulated by secret under-law departmental standard acts, which often objected to main human rights and freedom.

Ethics and moral questions in operational activities are extremely important, because it is a specific activity, especially in the struggle of criminality. Realizing operational activities problems there are used secret nature methods of picking information, which let to get the information against it's owner's will (fraud), the secret operations and operational combinations are proceeded. Is it valid of the standpoint of ethics and moral? On the other side, many people confess that if one wants to get significant research to reveal the criminals, one has to use operational activities opportunities. Where is the fatal limit in the operational activities between moral and immoral, between ethical and unethical, between good and bad?

The authors of the article do not pretend to investigate that fatal limit, some investigated questions are debatable standpoint, however, the attention is paid to some existing urgent problems.

